

Нинослав Станојловић

историчар

ОШ „17. октобар”, Јагодина

stenakamen@gmail.com

КАПЕТАН ЖИВАН С. ПРОТИЋ (1843–1876) ЈУНАК СА ШУМАТОВЦА

Апстракт: Рад је посвећен животу инжињеријског капетана II класе Живана С. Протића (Пожаревац, 1843 – Шуматовец, 1876), почев од порекла и школовања, преко породичних прилика до његовог мирнодопског службовања и ратног ангажмана. По оцу Стевану био је изданак старе пожаревачке свештеничке и трговачке породице, а по мајци Милосави унук устаничког хомољског војводе Илије Стошића. Војвода Илија је током Првог српског устанка, осим личног јунаштва, остао упамћен и као успешни градитељ и бранитељ шанчева код Жагубице и Вражогрнаца, као и куле жагубичке. Ово је вероватно определило његове унуче да постану успешни инжињеријски официри.

Живан С. Протић је у војној историји Србије остао у сенци свог далеко знаменитијег старијег брата Константина Косте С. Протића, генерала, министра, председника владе и намесника, али су га његово учешће и погибија у гласовитој бици на Шуматовцу, забележени у званичним документима и сећањима савременика, сврстали у јунаке Првог српско-турског рата 1876. године.

Кључне речи: Живан С. Протић, официр, српско-турски рат 1876, битка на Шуматовцу.

Живан С. Протић је рођен 7. фебруара 1843. године у Пожаревцу,¹ у трговачкој породици, од оца Стевана и мајке Милосаве, рођене Стошић. Прича о његовом пореклу, настала према породичном предању и релевантним историјским изворима, сеже до последње деценије 17. века, када се породица Момировић из Колашина преселила на Косово, а одатле доселила у Пожаревац, носећи са собом икону своје крсне славе Светог Мученика Агатоника. Први познати Живанов предак са очеве стране био је дугогодишњи прота пожаревачки Јосиф Момировић, који је богослужбовао у овој вароши још из времена пре Кочине крајине па све

1 Сви датуми у раду су наведени по јулијанском календару.

до тридесетих година 19. века. За протопрезвитера Пожаревачке нахије постављен је 1815. године, а две године доцније, тачније 26. новембра 1817, добио је и „урежденије” од митрополита београдског Агатангела да су сви свештеници „без свакаго протисловија њему дужни да се пови-нују у најији пожаревачкој”. Прота Јосиф имао је тројицу синова – Лазара Лацка, Димитрија Миту и Стевана, који су очеву црквену титулу узели за презиме и постали Протићи. Док се најмлађи протин син Стеван опреде-лио за трговину, Лацко и Мита Протић постали су државни чиновници, често помињани у документима и као Лацко Протин и Мита Протин док су службовали у пожаревачком крају. Старији Живанов стриц Лацко Протић је прошао пут од скелеције рамско-виначког, преко ђумругџије у Дубравици, до начелника Среза моравског Округа пожаревачког, док је млађи стриц Мита Протић своју чиновничку каријеру започео као писар у Начелству Округија пожаревачког, да би касније прешао у правосуђе, службујући као члан Суда Округа подринског, Смедеревског округа и у два наврата Округа пожаревачког.²

Живанова мајка Милосава рођена је у Жагубици, у породици устаничког војводе и кнеза хомољске кнежине Илије Стошића. Живанов деда по мајци Илија Стошић рођен је у Жагубици у другој половини 18. века, помиње се у историјским изворима на самом почетку Првог српског устанка 1804. године, када га је војвода Петар Добрњац поставио за хомољског буљубашу, са задатком да чува границу од Турака, који су могли да продру из Црне Реке. Буљубаша Илија је код места *Немачке страже* изградио шанац, који је по њему добио назив *Стошићева стража* и тако контролисао путеве из Крајине и Црне Реке у Хомоље. Када су српски устаници овладали већим делом Крајине и Црне Реке, спустили су се с Хомоља ка Тимоку То је искористио кнез Илија Стошић и 1807. године подигао шанац у Вражогрнцу, у намери са се супростави Турцима ако крену из Видина. Током 1810. и 1811. године у потпуности је обновио Тршку цркву, а на дарованим иконама потписивао се као „Господар Илија Стошић”. После слома устанка обрео се 1813. године

2 А. Ј. Милојевић, *За отаџбину*, Београд, 1904, 177; М. Ј. Миладиновић, *Пожаревачка Морава*, Београд, 1928, 182; *Браничевска епархија у првој половини 19. века*, прир. Н. Ђокић, Љ. Поповић, Пожаревац, 2005, 43, 52, 55; *Књажева канцеларија. Двор и породица Књаза Милоша у Пожаревцу 1825–1839, зборник докумената*, прир. М. Манојловић, Пожаревац, 2011, 42, 63; Н. Ђокић, *Духовни живот у Пожаревцу за време прве владавине кнеза Милоша*, Записи 1 (2012), 96, 99; Љ. А. Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије 1839–1851*, Београд, 1999, 80, 138, 140, 176–177, 181.

у Аустрији, одакле је отишао у Русију. У Србију се вратио 1817. године, населивши се у родној Жагубици, где је обновио свој конак и кулу, које је саградио током устанка. Неколико година касније, свакако пре 1824, Илија Стошић је преминуо и сахрањен је у порти Тршке цркве као њен обновитељ и приложник.³

Живан је основну школу и два разреда трговачке реалке учио у родном месту, а школовање је наставио у Београду, где је завршио два разреда гимназије. Тешко материјално породично стање након изненадне очеве смрти није му дозвољавало да настави гимназијско школовање, али и утицај старијег брата Константина Косте Протића, тада већ угледног школованог официра, определиле су младог Живана да се одлучи за војни позив. Морамо додати и чињеницу да је Живан живео у доба великог националног полета и идеала, те да је, попут свих тадашњих српских младића, изузетно симпатисао војску, сматрајући да је она одлучујући чинилац за потпуно национално ослобођење и уједињење српског народа.

Будући да није успео да се упише у Артиљеријску школу, потоњу Војну академију, јер се по конкурс захтевало да кандидати морају имати бар пет разреда гимназије (иначе би полагали пријемни испит из математике, геометрије, националне историје, француског и немачког језика), определио се да добровољно ступи у српску војску као обичан војник. То се десило 9. новембра 1862. године, да би већ након шест месеци постао пешадијски каплар. За поднаредника је произведен 15. септембра 1864. године и преведен у инжињерију. Његова војна каријера текла је узлазном линијом, тако да је као инжињеријски наредник унапређен у чин инжињеријског потпоручника, по избору, 1. августа 1868. године. Четири године касније, 19. августа 1872, произведен је за инжињеријског поручника, а у склопу припрема за рат са Турском био је унапређен у чин инжињеријског капетана II класе 10. марта 1876. године. Током мирнодопске официрске службе био је водник 1. чете пионирског полубатаљона у Београду (1868–1870), командир Ђуниског моста (1870), ађутант пионирског батаљона, командир 1. пионерске чете и вршилац дужности команданта пионирског батаљона у Ђуприји (1870–1874), ађутант Инжињеријског пука и референт инжињерије Ду-

3 М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд, 1888, 694–696; М. П. Радусиновић, *Прилог историји хомољских кнезова у доба Карађорђа (1804–1813)*, Хомоље у миту и историји, ур. М. Стојановић, Жагубица, 2013, 307–312.

навске дивизије (1874–1876), на последењем положају га је и затекао Први српско-турски рат.

Што се тиче породичних прилика, тридесетогодишњи Живан Протић, „поручик пионерски”, венчао се 8. септембра 1874. године у београдској Цркви Светог Марка са седамнаестогодишњом Ружицом, кћерком Спасоја Стојановића, воскара београдског. Венчани кум им је био „подполковник” Константин Бучовић. Ружица је рођена 22. децембра 1857. године у Београду, од мајке Јелене и оца Спасоја Спасе Стојановића, као друго дете из трећег брака свога оца. Била је сестра по оцу Николи Спасићу, угледном београдском трговцу, познатом добротвору и великом задужбинуру.⁴

Током припрема за рат са Турском 1876. године, посебна пажња је била посвећена утврђивању граничних одсека, са посебним нагласком на главне стратегијске тачке у долини Мораве, Алексинац и Делиград, јер се очекивало, како је то записао умни полиграф и начелник санитета Моравске војске доктор Владан Ђорђевић, „да ће и овога пута, као што је и у ранији ратовима бивало, у овој долини бити главни пресудни бојеви”. С тим у вези, утврђени су положаји и на Делиграду и Алексинцу по замисли надлежне стручне комисије, што је убрзо измењено допунама начелника инжињерије Врховне команде српске војске инжињеријског мајора и потоњег пуковника Петра Аранђеловића. Најважнија Арађеловићева примедба, са којом се сложио и командант алексиначких положаја пуковник Коста Протић, односила се се на Шуматовачки вис, који је оценио као важно стратегијско место са ког би се артиљеријом спречила турска пешадија да продре до Алексинца преко Глоговачког потока. Одмах је о свему томе обавестио генерала Михаила Григоријевича Черњајева, главнокомандујућег Моравског фронта.

Схвативши значај Шуматовца, до тада слабо утврђеног, Черњајев је лично изашао на положај и одобрио план мајора Аранђеловића, поделивши му инжињеријског капетана II класе Живана Протића, као и

4 А. Ј. Милојевић, *нав. дело*, 177–178; М. Милићевић, Љ. Поповић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд, 2003, 192–196; *Српске новине*, бр. 105, 3. август 1868; бр. 100, 22. август 1872; *Календар са државним шематизмом Кнежевине Србије*, Београд, 1869, 65; Београд, 1870, 64; Београд, 1871, 67; Београд, 1872, 72; Београд, 1873, 69; Београд, 1874, 69; Београд, 1875, 69; Историјски архив Београд (=ИАБ), Збирка Црквених матичних књига (=ЗЦМК), Протокол венчаних цркве београдске Св. Марка, 4, 46/62; Протокол крштених цркве београдске Св. Марка, 3, 147/96; Б. Милосављевић, *Београдски родослови*, Београд, 2020, 222.

инжињеријске нареднике Петра Пешића и Илију Зарића. Капетан Протић је са подређенима већ 14. јула почео радове на утврђивању шуматовачких положаја, уз ангажман оба лепеничка батаљона Крагујевачке бригаде II класе, од око 800 људи. Десетак дана потом капетан Протић је добио наређење од команданта Моравске војске инжињеријског пуковника Косте С. Протића, свог рођеног брата, да догради положаје на Рујевици, тако да је за сталног надзорника на Шуматовцу постављен наредник Илија Зарић. Даноноћно утврђивање Шуматовца трајало је преко месец дана, тачније до турског напада 11. августа 1876. године. Дан раније, за команданта шуматовачког шанца постављен је капетан Протић. Мајор Аранђеловић записао је да је: „Шуматовачко утврђење имало форму неправилног петостраног редута, са странама 33, 22, 32, 27 и 50 метара, а са њега су, сем пешадије, дејствовала четири топа (...) сем поменутог редута ископана су и три ојачана рова разне дужине, но толика да су се две чете сместити могле, окренуте фронтом Глоговачком потоку, да бране прелаз преко истог.”⁵

На Моравском фронту почела је велика офанзива након опсежних османских припрема 2. августа 1876. године, да би осам дана по заузећу Мрсоља непријатељ заузео обе стране Мораве. Трећег дана офанзиве, у среду 11. августа, по паду Пруговца, српске трупе су одступиле и прикупиле се у алексиначким шанчевима, на Шуматовцу и Рујевици, по наредби Черњајева. Истог дана почела је битка на Шуматовцу. Турска артиљерија је започела битку, да би се убрзо њихова пешадија појавила на Глоговачком потоку, али је српска одбрана успешно одбила нападе. Циљ новог турског напада био је Шуматовачки вис, како би се сломила српска одбрана на алексиначким положајима. У шанцу шуматовачком била је тада посада састављена од две чете Лепеничког батаљона Крагујевачке бригаде II класе народне војске, наоружане пушкама средњачама, београдска Градска чета, са по два четворофунтна топа, шестофунтна топа и дванаестофунтна мерзера олучена.

5 В. Ђорђевић, *Српско-турски рат. Успомене и белешке из 1876, 1877 и 1878. године. Књига, прва, На граници*, Београд, 1907, 17; С. Бранковић, *Европска Србија и свет*, Београд, 2011, 118–120; Н. Станојловић, *Алексинац и околина ратне 1876. године у сећањима Петра Аранђеловића*, Алексинац и околина у прошлости. 500 година од првог писаног помена 1516–2016, зборник радова са међународног научног скупа одржаног 3. септембра 2016. године у Алексинцу, гл. и одг. ур. С. Рајић, Алексинац, 2016, 301–398.

Генерал Черњајев, главни командант Моравско-тимочке војске, са својим штабом је био на Рујевици од почетка битке. У подне је кренуо на прву борбену линију, обилазећи све шанчеве и храбрећи војнике. Када је сјахао с коња на Шуматовачком вису, наредио је да сви коњи, његов и његових пратилаца, остану изван шанца. На улазу у шанец дочекао га је командант капетан Протић, предао му је рапорт и представио артиљерце који су се истакли у протеклим борбама. Сваког од њих је Черњајев одликовао медаљом за храброст, пољубивши га у образ и обећавајући да ће током битке бити с њима у шанцу. У том тренутку започео је велики турски напад, уз дејствовање артиљерије и налете пешадије. Капетан Живан одмах је стао уз топове, те су отворили брзу паљбу на турску пешадију. У једном тренутку, кад је нестало топовске муниције, капетан Протић је наредио да се у топове убацује и пушчана муниција. Турски покушаји да фронтално и са десног крила продру на Шуматовац били су пресечени српском ватром из топова и пушака. Черњајев је, уочивши опасност од османских трупа које су се повлачила кроз шуму и спремајући обилазак са левог крила, послао капетана Протића да с другог краја шанца усмери ватру на правац могућег османског маневра, док је лично, у једном тренутку, командовао и нишанио са осталих топова.⁶

У најжешћој борби капетан Живан је, обилазећи своју храбру посаду, пришао топовима поред грудобрана, и у тренутку кад се окренуо, пао је погођен непријатељским метком. Његову погибију су врло аутентично и веродостојно описали тадашњи добровољац Пера Тодоровић и доктор Владан Ђорђевић, као очевици овог трагичног догађаја. Пера Тодоровић пише: „Баш кад сам пролазио поред Черњајева, Комарова и др Владана, који су седели у једном заклону за бедемом, на два корака преда мном паде капетан Живан Протић, командант шанца. Паде нижице и тако оста непомичан, нити се окрете, нити рече јао, ништа. Погледам крви беше мало, али зато велико парче мозга изашло на отвор начињен куршумом. Унесмо га у заклон, положимо на леђа. Мишићи на лицу дрхтали су, очи се полако стезале, чело се мрштило. Других покрета не беше. Др Владан га опипа, погледа и рече: Свршено је.”

6 П. Опачић, С. Скоко, *Српско-турски ратови 1876–1878*, Београд, 1981, 116–124; М. Спирић, *Историја Алексинца и околине од краја прве владавине кнеза Милоша 1839. до краја Првог српско-турског рата 1876–1877. године*, Алексинац, 2004, 189–195; А. Ј. Милојевић, *нав. дело*, 179–183; С. Бранковић, *нав. дело*, 121–124.

О истом догађају доктор Владан Ђорђевић вели: „Канонада како наших топова из шанца, тако и оне батерије изван шанца и целе позиционе алексиначке артиљерије постајаше све силнија и силнија. Турци су падали као снопље, цео простор између нашег шанца и ивице шуме из које су се Турци помањали беше прекривен лешевима. У том тренутку рече ми ђенерал: Докторе један војник иза Вас паде рањен Видите, молим Вас, можели му се помоћи. Ја се окренем и видим на два корака иза мојих леђа једног војника где лежи ничице на земљи у грчевим. Ја отпузим до њега. Сва му глава беше обливена крвљу, јер куршум беше пројурио кроз потиљак и кроз чело – С муком, јер беше тежак, окренем га на леђа да му видим лице. Имао сам шта видети. То беше дивно мушко лице капетана Протића. Живане. Живане, оте се из мојих груди као јаук, док сам му лице брисао од крви и док сам га раскопчавао. Он проговори неколико незразумљивих слогова. Пена му пође на уста. Сјај његових ватрених очију беше угашен, настаде ропец. Ђенерал чувши име које сам узвикнуо, са још неколико официра притрча к нама. После неколико тренутака капетан Живан Протић, командант Шуматовца беше мртав.” Након четири јуриша, Турци су одустали од напада на Шуматовац. Од тог дана Шуматовачки шанац понео је име Живанов шанац.⁷

По доласку у Алексинац, генерал Черњајев је написао два писма – једно за пуковника Косту Протића, у коме му је исказао дубоко саучешће због братовљеве погибије, а друго Живановој удовици Ружици Протић, где јој је, уз изразе саосећања са њеном тугом, послао и 200 дуката као помоћ. Преко *Српских новина*, удовица Ружица и Живанов брат Коста, који је два дана након његове погибије унапређен у чин генерала, изразили су јавну благодарност свима који су саосећали са њиховим болом.

Тело погинулог капетана Живана Протића сутрадан је превезено у Алексинац, а одатле је испраћено у Пожаревац, где је сахрањен 15. августа 1876. године, на старом пожаревачком гробљу, у породичној гробници поред својих родитеља. Три дана доцније одржан му је парастос и у цркви београдској Светом Марку.⁸

Капетан Живан С. Протић (1843–1876) остао је у српској историји у сенци свог много познатијег брата Константина Косте С. Протића

7 П. Тодоровић, *Одломци из дневника једног добровољца. Успомене из Српско-турског рата 1876. године*, Београд, 1938, 43, 51–54; В. Ђорђевић, *нав. дело*, 239–242; С. Бранковић, *нав. дело*, 125–126; М. Спирић, *нав. дело*, 196–202.

8 А. Ј. Милојевић, *нав. дело*, 184–185; *Српске новине*, бр. 180, 16. август 1876.

(1831–1892), генерала, министра и краљевског намесника. Живанова храброст и присебност у командовању шуматовачким шанцем, лично учешће у борби против знатно надмоћнијих османских снага, те погибија, имали су велики одјек у тадашњој Србији. Капетан Живан Протић је постао симбол официрске части, пожртвовања и личног примера, а битка на Шуматовцу је ушла у колективно памћење као место где су српски војници, упркос малобројности и слабијој опремљености, а благодарећи високом свешћу и узорним борбеним моралом, успели да зауставе непријатеља.

CAPTAIN ŽIVAN S. PROTIĆ (1843–1876), HERO OF ŠUMATOVAC

Summary:

This paper is dedicated to the life of Engineering Captain 2nd Class Živan S. Protić (Požarevac, 1843 – Šumatovac, 1876), tracing his origins, education, family background, peacetime service, and wartime engagement. Through his father, Stevan, he descended from an old Požarevac family of priests and merchants, while through his mother, Milosava, he was the grandson of Ilija Stošić, voivode of Homolje.

Živan S. Protić occupies a relatively modest place in Serbian military history, having been overshadowed by his far more prominent older brother, Konstantin (Kosta) S. Protić – general, minister, prime minister, and royal regent. Nevertheless, his participation in, and death during, the renowned Battle of Šumatovac – attested in official documents and the memoirs of his contemporaries – secured him a place among the heroes of the First Serbian-Turkish War of 1876.

*Капетан Живан С. Протић
(Војни музеј у Београду)*

*Погибија капетана Живана С. Протића
(С. Бранковић, Европска Србија и свет, Београд, 2011.)*